

som det hos os naturligt vil træde i forgrunden, og når vi tænker på de monumenter, der opsættes, kan der trænges til oplysning og vejledning. Man møder her ofte en broget og stiløs forvirring. Det føles velgørende, når man står overfor et gravsted, der i al sin enkelthed har med stil eller virkelig kunst at gøre, det som altid griber og stemmer sindet.

I udlandet kan man træffe kirkegårde med storslået pragtudfoldelse i marmor eller sten. For os danske ligger det nærmest at færdes på det jævne. Men vi har *betingelser for at udfolde og opdyrke en særpræget hjemmegroet dansk kirkegårdskultur* i samklang med vore nedarvede kirketraditioner, så vi også om kirkegårde kan sige: „hyggelig, rolig, inderlig skøn“, hvor det højtidelige og stilfærdige forenes om at stemme sindet til andagt, hvor der både gives *frihed for den enkelte* til at indrette gravstedet stemmende med hans følelser og smag – så man ikke slår ind på en mekanisk ensrettethed –, men hvor der også tages *hensyn til helheden*, så resultatet ikke bliver en håbløs forvirring, men enhed og stil i mangfoldigheden.

Det er til løsningen af disse opgaver, foreningen for kirkegårdskultur gerne vilde yde sit bidrag.

Romerske Kirkegaarde.

Af Bibliotekar Hans Aage Paludan.

Rom er en hel Verden, siger et bekendt Vers af Goethes Elegier, og denne Sandhed gælder ogsaa med Hensyn til de Dødes Verden; hver Tid, hver Bekendelse har haft sine Gravpladser, de Fastboende og de Fremmede, – vi vælger her nogle Typer fra hedenske, oldchristelige, senere katholske og protestantiske Begravelser.

I det gamle Rom var Begravelse indenfor Bygrænsen utilladelig, naar det da ikke gjaldt Kejserne. Gravene lagdes udenfor Portene, langs de store Veje og Biveje, hvor Livet larmede forbi, ligesom i Pompeji og Grækenland, og Indskrifterne henvendte sig ofte til de Vejfarende om at standse et Øjeblik og bede en Bøn for den her Begravede. Saaledes bevaredes Mindet om den Afdøde. Reglen var, at Ligene brændtes, men ogsaa hel Jordfæstelse fandt Sted og blev ved Christendommen det almindelige. Saaledes er Gravene forskellige.

Lige ved Porta San Sebastiano, hvor den appiske Vej gaar ud fra den gamle Bys Ringmur, findes Side om Side to Slags Gravpladser. Gennem en Gartnerhave føres man ind til *Scipionernes* underjordiske *Gravhvælving* fra ca. 300 før Christ. 1780 blev denne i Tufbunden udhulede Krypt og dens Tilgange fundne og 1929 helt udgravede paa Mussolinis Foranstaltning. Koldt og ubestemt ligger Gravkammeret i det flakkende Kertelys, grovt udhugget, uden Prydelser, hvor denne Stormandsslægts ældre Consuler hvilede; de smukt udførte Sarkophager er forlængst ført til Vatikanets Forsal til Belvederet, hvor man især lægger Mærke til *Barbatus'* i Peperin med en versificeret Indskrift og fint udførte Ornamentter. Paa Stedet er nu indsat Kopier af Kister og Inscriptioner.

Faa Skridt derfra, i samme Vinhave, er Nedgangen til et *Columbarium* fra den tidlige Kejsertid (1ste Aarhundrede). I Nabovignen, Villino Ciniselli er flere andre; mange andre Steder, bl. a. i Villa Doria Pamfili hinsides Tiberen, har man fundet saadanne; men dette, fundet ca. 1840, er et af de bedst bevarede, og ikke plyndret som de fleste. Over Indgangen blomstrer Blaareggen; den gamle Teglstenstrappe fører en

17.

Snes Alen ned under Jorden, hvor man staar i et mørkt, smalt, højløftet Rum med 6 Etager smaa Cellenicher i Rækker over hverandre rundt paa Væggene, der iøvrigt midt over Rummet afstives af Støttebuer bevoxede med Græs helt oppe. Omtrent 350 Urner med de Begravedes Aske har det rummet, adskillige staar endnu tilbage af Marmor eller Ler, med Navnet indgravet eller malet over Nichen, og Spor af Bemaling og Stukdekoration ses rundtom. Et saadant Columbarium indrettedes af en eller anden Corporation (f. Ex. Hoffets Personale), der slog sig sammen, saa at hver Mand kunde raade over et vist Antal Nicher, der fordeles ved Lodtrækning, eller visse Familier var sammen; andre byggedes paa Spekulation og solgtes. De, vi her besøger, tilhørte Pomponius Hylas, Kejserinde Octavias' Frigivne, og Augustus' Søsterdatter Marcellas Frigivne. Navnet Columbarium skyldes Ligheden med et Dueslag, – og ejendommeligt er det at se, at virkelig Gartnerens Duer nu har slaaet sig ned i de øvre Nicher, som om de var beregnede til det!

Men gaar vi længere ud ad Via Appia, er vi snart midt i den uhyre, over- og underjordiske uhegnede Gravmark, Campagnen frembyder, hvor man har fundet utalte Myriader af Grave og over 40,000 Indskrifter. Ved Vejen ligger et Stykke ude, hvor den bliver fri af Murene, *Caecilia Metellas Gravmæle* fra Augustus' Tid, højt som en stor Kalkovn. Det er et drabeligt graat Rundtaarn, 20 Meter i Diameter med snævre indre Rum og en Marmorfrise udenom; foran har en Appelsinsælger taget Stade. Det har været udplyndret, den ukendte Begravedes Sarkophag er flyttet til Palazzo Farnese, og det har været gjort til Hjørnetaarn i et Fæstningsanlæg og har derfor faaet Murtinder. Men meget har det ikke lidt; det hører – i mindre Format – til samme Gravtype (en Cylinder paa firkantet Basis) som to Kejsergrave inde i Rom: Augustus' Mausoleum inde i Baggaardene bag Corsoen og Hadrians Gravmæle (Engelsborg) ved Tiberen. Augustus' og hans Families Grav har oprindeligt haft

17. Parti fra Katekomberne i Rom.

18.

en Cypressehave oppe paa Toppen, senere blev den Fæstning i Middelalderens store Slægtsfejder, nu er der Koncertsal indeni. (Skandinavisk Forening har engang haft der til Huse). Hadrians massive Mure har omsluttet Fæstning og Paveresidens paa een Gang. (Typen gaar igen i Theoderiksgraven i Ravenna). Saadant Omfang naar selvfølgelig ingen af Gravene ude ved Vejene; mange ligger i Ruin. Bedst bevarede er Valeriernes og Pancratiernes ved Via latina, der er udstyrede med Mosaikgulve og Lofter med hvide og malede Stukkvadrater, med Amoriner, Tritoner og Bladornamenter. Grave findes af alle Former, ialt et Par Hundrede langs Via Appia inden Albano: som Støtter, som Templer, Taarne, Jordhøje, under spredte Piniers eller Cypressers Skygge eller midt i Solen i den flade Campagne. En ægyptisk Pyramide, 37 m høj, er Cestius' ved Porta San Paolo, fra Aar 12 før Christus.

Mærkeligt er de underjordiske Grave ved Vejen. Jøderne i Rom begravde deres Døde efter palæstinensisk Skik ubrændte i udhulede Klippekamre udenfor Murene, og her er Udgangspunktet for de christne *Katakomber*, som fra 1. Aarhundrede udhuggedes i Tuffbunden under Campagnaen, i Ejendomme, Villaer og Vigner ved Vejene, Priscillas, Domitillas og hvad de alle hedder: ialt kendes ca. 40. Her kunde de Christne, hvis Gudsdyrkelse ellers var forbudt, uhindret samles og begrave deres Døde, deres Martyrer, thi her gjaldt Forbudene ikke. Graven var et helligt Sted, *locus religiosus*. Paa Via Appia, kort inden Cecilia Metellas Grav, ligger San Sebastians Valfartskirke, hvis Undergrund ogsaa er fuld af Grave fra den ældste Christentid, da saa mange vilde hvile i Martyrernes og de Helliges Nærhed. Den ligger i en Sænkning af Vejen, og denne *cumba*, som det latinske Ord var (græsk *kumbos*), har maaske givet Gravmarken Navn, idet den græske Præposition *kata* (ved) sattes foran, endda med en extra latinsk: begravet „*ad catacombus*“ (ved Sænkningen), hvilket som Fællesnavn er overført til andre Gravomraader, *coemeteria* (egl. Hvilesteder).

18. Parti fra via Appia udenfor Rom.

Stedet her er St. Calixtus' Katakomber, det bekendteste Omraade, som man kommer ned til inde i en tidligere Vigne bag Vejmurén. Nu fører en Sidevej derind mellem grønne Marker, hvor Hestene staar og græsser, som om intet særligt var paa færde nedenunder. Peterskuplen rager op langt borte gennem Cypresselléen, der ender ved et Par Smaahuse. Her staar en Buste af de Rossi, Katakombernes uforfærdede Udgraver, som fandt herved i 1841. Deres Existens, ja indtil Navnet var glemt i Middelalderen, indtil nogle Bønder i 1578 ved Gravning stødte paa Krypterne, der udforskedes af Bosi næste Aarhundrede, men atter laa hen, indtil de Rossi virkelig tog fat. En brun Munk med en Voxstabel fører os ned ad Trappen i Dybet, og uudsletteligt er det uhyggelige Indtryk af det Menneske- og Trosliv, der har været levet hernede i disse dybe, mørke, snævre Gange, hvor vi har de Dødes Nicher (*loci*) lige ind til Albuerne paa begge Sider i 7 Rækker over hinanden; Gangene er højst 70 cm brede, og i indtil 5 Etager gaar de under hverandre nede i Jordens Indre, men de øvre er bedst huggede. Iøvrigt er Katakomberne før skildrede i dette Tidsskrift „V. K.“ V S. 19–31; vi skal derfor ikke gentage Beskrivelsen af disse kolde Korridorer og deres Udvidelser, Pavekammeret, den hellige Cæcilias Kammer (*cubicula*) med Altre o. s. v., blot nævne, at et Sted staar en smuk lille Barnesarkophag med Fremstilling af Bryllupet i Kana (ellers er de fleste Sarkophager borte, mange staar i Lateranmuseet, og enkelte andre med Resterne af de 1700 Aar gamle Mennesker, „hvis Navne den Almægtige kender“ (siger Indskrifter), – „et smukt Motiv til Meditation!“ udbryder Munken, som følger os. Der er ogsaa en Kone, „som har levet i 22 Aars Ægteskab uden at skændes“; overhovedet vrimler Inscriptioner og Graffitter (Kradserier): „Bed for os!“ „Bevar Mindet om N. N.!“ „Kom mig Synder til Hjælp!“ „Gud give din Sjæl Forfriskelse!“ Men borte er Olielamperne, der brændte i Væggene for de Dødes Sjæle og ligesom forlængede deres Nærværelse, borte Røgelsens Dufte, der steg tilvejs som de Troendes Bønner, tomme er næsten alle Væggravene og borte Navnepladerne, som dækkede dem. Navne staar tilbage ovenover, hyppigst fulgt af et IN PACE (i Fred). Der skete jo, da Christendommen var fastslaaet, og i 7.–8. Aarhundrede de store Barbarskarer trængte plyndrende frem over Campagnen, et mægtigt Opbud af de døde Martyrer og Helgener, hvis Relikvier flyttedes herfra, ind bag Murene til Fordeling i Roms Kirker og vel til Udlandets. Og nu staar de grove Navnebogstaver tilbage, og visse Tegn, især Fisken, hvis græske Navn (*ichthys*) bestaar af Forbogstaverne til Ordene „Jesus Christus, Guds Søn, Frelseren“ (paa Græsk), saa at Tegnet symboliserede hele Bekendelsen. Mange andre Symboler: Orpheus eller Hyrden med Lammet for Christus, Jonas (for Opstandelsen), Paafugle (for Sjælens Skønhed), Hane (Kirkens Aarvaagenhed), Løve (Sejr), Hjort (Sjælen), Anker, Due, Krone. I rødt og brunt staar de tidlige, naive bibelske Billeder: Moses ved Klippen, Gode Hyrder, – bedst hvor de tilvante antik-hedenske Motiver medvirker, ogsaa i Frugter, Vinløv, Blomster, og enkelte Skulpturer. Katakombemaleriet viser en ny Kunsts Barndom, vekslede fra antik (pompejansk) Farveglæde til byzantinsk Strenghed: Christus som Verdensdommeren, Mosaikernes stadige Motiv. Man har endog villet mene, at megen christelig Alvor, Askese, Smertedyrkelse, Knogletilbedelse, fanatisk Utaalsomhed har sit Udspring fra denne lyssky Verden i Katakombernes Skyggedale.

(Fortsættes).

det Sted, og ved denne Indførelse skal Dagen for Jordfæstelse (eller Ligbrænding) altid angives som Begravelsesdagen, – dog skal der tillige ske Notering om eventuel tidligere stedfunden Jordpaakastelse. Endvidere indføres i Protokollen den Afdødes fulde Navn, Stilling og Alder, ligesom hans „Kaldenavn“, hvis han i Folkemunde har baaret et saadant, maa indføres, og navnlig maa dette findes i Registeret. Den Begravedes Plads paa Kirkegaarden opnoteres med det Nummer (Litra, Afdeling og Nummer), der svarer til Pladsen paa Kirkegaarden og Kirkegaardskortet. I Forbindelse med Protokollen føres et Register over de Begravede, og et saadant findes foran i den nævnte Kirkegaardsprotokol. For større Kirkegaarde, der maa benytte flere Protokoller til Afdelinger o. l., bør der tillige føres et Kartotek, saa at man til enhver Tid, let og bekvemt, vil kunne finde ud af, hvor enhver, der bliver spurgt efter, ligger begravet. Register over Vedligeholdelser o. s. v. maa ikke føres paa de samme Kort som Begravelserne, men maa have deres eget Kartotek og Bogholderi.

Naar der nedsættes Urner i Gravsteder, skal ogsaa dette indføres i Kirkegaardsprotokollen, selv om Jordpaakastelse har fundet Sted andetsteds. For Urner saavel som for store og smaa Kister (til Voksne og Børn) samt for enkelt eller dobbelt Dybde for Nedsættelse af Kister eller Urner benyttes særlige Tegn. En stor Rektangel betyder dobbelt, en mindre enkelt Dybde, og er der nedsat 2 ovenpaa hinanden, kan Pladsen gives 4 Kryds o. s. v. (se Fig. 19). Indførelsen herom sker i Rubriken yderst tilhøjre. Her indføres ogsaa Kistens Plads i Gravstedet m. m.

En rigtig og omhyggelig ført Protokol er af største Værdi for Kirkegaardene, naar der bliver Tale om stærk Belægning; og man vil ofte gennem Protokollen kunne afværge Udvidelser eller Nyanlæg, nemlig ved at indtage de hjemfaldne Grave, som Protokollen udviser. Anskaffelsen af Protokoller, der kan holde i en længere Aarrække, er derfor ingen Luksus, men en saare økonomisk Foranstaltning. Det kan oplyses, at Foreningens Protokol er beregnet for 80 Aars Anvendelse og ca. 1000 Grave. Prisen er Kr. 55,00 pr. Sæt (2 Stk.).

Romerske Kirkegaarde.

(Fortsat fra Side 16).

Af Bibliotekar Hans Aage Paludan.

„Brister, alle Helgengrave!
Herrens Røst i Dæmring sval
Lyder i de Dødes Have,
Skaber Lys i Skyggedal“.

Denne Strofe fra Hjemmet faldt os ind i Katakombernes Mørke og ved Modsætningen, naar man ser Italiens mange smukke *katholske Kirkegaarde*, lyse og venlige, ikke stenøde som saa mange franske. Den monumentale Type i Rom er *Campo Verano* ved Basilicaen San Lorenzo udenfor Murene paa Vejen ud til Tivoli. Denne Kirkegaard udmærker sig ved sin Højskov af aarhundredgamle Cypresser, men har dog et lyst Præg, og er væsentlig som de almindelige monumentale Kirkegaarde i Syden, hvor Kapeller med evigt brændende Lamper vexler med Monumenter, der viser den Afdøde (eller de sorgende Efterlevende) staaende i fuld civil Dragt eller Uniform med alle Ordener, ogsaa Børn i moderne Børneudstyr, mærkeligt virkende midt i Blomsterfloret, der med Syrener, Roser, Hortensier, Camelier, Weigelia, Oleandre breder sig mellem Stenene. Man vil ogsaa her ligesom forlænge deres Nærværelse,

man bringer dem Blomsterbuketter og lægger disse indpakkede i Sølypapir eller Silkepapir (som det ogsaa ses i Portugal). De fineste Begravelser er i Buegangene, de tarveligste i 4 Etagers „Columbarie“-Anlæg, som barmhjertige Broderskaber sørger for, og hvor Kisterne for faa Aar sættes ind bag Glas eller en Marmorplade, inden de gaar i Fællesgraven. (Dog har rige Familier ogsaa en Slags Privat-„Columbarier“ inde i deres eget lille Kapel, med 3 Gravhylder over hinanden paa hver Side). Alle Sjæles Dag, naar man kommer med Blomster og Lys til de Afdøde, maa da Fællesgravens Ukendtes Slægt ty til de oprettede Fællesmonumenter, hvor man til billig Pris faar tændt et elektrisk Lys en Tid for sine Paarørende; det er ellers en Lystur, som ender med, at man spiser sin medbragte Mad mellem Gravene i de smukke Omgivelser. Kirkegaarden har en venlig Karakter, som Bolognas Certosa, Neapels Campo santo, men uden det lyse Særpræg som visse andre, – den hvide Snemark af liggende Marmorplader med spredte Blomster oppe ved San Miniato al monte ved Florens eller den, man ser i Forbifarten mellem Spezzia og Arcola som en Høj med sorte Cypresser og hvide Gravsten af carrarisk Marmor regelmæssigt ned ad Skraaning til alle Sider med lav Myrtehæk imellem; eller den gamle Campo santo i Pisa under fire Cypresser, hvor Græsset nu voxer i Gaarden over Gravens Jord fra Det hellige Land, og hvor Monumenter og Tavler er samlede under Sidegangens Buer med de ældgamle naive Fresker af Dødens Triumf . . . .

En anden Karakter har en ganske lille Kirkegaard ovre ved Siden af selve Peterskirken – lige modsat Vaticanets gule Husbunke, – hvor der over Gitterdøren staar: „*Teutones in pace*“ under en Due med Oliebladet, og hvor Palmerne hælder ud over det runde Murhjørne. Det er nemlig *den tyske Kirkegaard, Cimitero dei Tedeschi* eller egentlig *di Santa Maria della Pietà*, en af Roms ældste Kirkegaarde, der skal være anlagt paa Carl den Stores Tid og ogsaa med hellig Jord, hentet fra Palæstina. Det hele er et ganske lille Hjørne med dukkeagtig smalle Flisegange og smaa Gravsteder under Palmers og Steneges Skygge og under Kapellet: Hvileplads for de tyske Pilegrimme siden 8. Aarhundrede og en Tid tillige for den pavelige Schweizergarde, hvis Hovedsmænds Gravsten med latinske Indskrifter ligger i Kirkegulv og Gange mellem gamle Romafareres; her hviler Pilegrimme, som døde i Rom i Jubelaarene, en 82-aarig Ritter v. Rotenstein, en 70-aarig Canonicus fra Hamburg, døde i Rom paa Valfart, mange tyske Bagere med store, rigt udskaarne Gravsten; en kalder sig (1621) „*Pistor germanicus in orbe & in urbe*“, d. e. tysk Bager paa Jordens Kreds og i Byen Rom (som i den pavelige Velsignelsesformular). Hedenske og christne Stemmer taler paa Stenene, Manes og Parcerne paakaldes; en siger: „Hvem du end er, jeg ligger her, alle venter samme Udgang“. „Smerte er Livets Begyndelse og Ende, Midten Møje: hvorfor da leve?“ „Levende mellem Levende nyder jeg et bedre Liv“. „*Vive nunc ut vivas tunc*“, ∴: Lev nu saadan, at du til den Tid kan leve (evigt)! – Under Cypresser og Stenege og mange Roser og viftende Palmer to danske Grave ved de smalle Gange med Stensætninger langsmed og Vedbend og Verbena, og hvor Fuglene kvadrer muntert, og Peterskirkens Klokker udsender deres festlige Højtidsklang: langt til venstre, forbi Kapellet, staar Jerichaus Engel ved en hvid Marmorsarkophag – et Monument rejst af en dansk Konge; thi her ligger Prinsesse Charlotte Frederikke, en Gang Christian VIII's Hustru og Moder til Frederik VII, og som endte sit omtumlede Liv i Rom 1840 i Moderkirkens Favn. Og til højre, over Midtergangen, opad Muren en Tavle med sort Portrætmedaillon: „*Albertus Kuechler, pictor danus*“, – den københavnske Maler,

der blev Franciskanermunk i Rom og døde 1886. Paa den tyske Kunstner Joh. M. Wagners Grav staar en Buste af Freund.

Dog tættere flokkes Minderne fra Nord ude paa *den protestantiske Kirkegaard* (*Cimitero acattolico*), der hvor Cestius' graa Pyramide er indgaaet som Led i Bymuren ved den martialsk krenelerede Paulusport, — et af de mest skyggede og fredfyldt stille Steder i denne Havernes By. „Resurrectio“ staar der over Porten paa Latinens Fællesmaal. Kirkegaarden falder i to Dele, den ældste, nu nedlagte yderst ved Muren, indviet 1765 som en uhegnet aaben Mark, og den indre fra 1822 (som man først kommer ind i) smukt træplantet: en dunkel, sval Cypresselund, naar man paa hede romerske Eftermiddage kommer ind i Alléerne langs Ydermurene og de opadstigende Tværalleer. Protestanternes Ligfærd foregik i de tidlige Tider under Pøbeloptøjer og Gendarmbevogtning for at undgaa, at den Døde endte i Tiberen. Nu er der Fred herinde under Cypressekæmpernes og Stenegenes dybe Skygge, i det synkende Solskær under hængende Blaaregn eller senere i de røde Azaleers og hvide Rosenespaliéers Flor, som drysser sin Skønhed over de tætte Gravstene, der ellers ser ud som i en hjemlig Kirkegaard. Dog vidner ved Siden af Korsene mange græske Urner og Lyrer i Sten om, hvor mange Digtere og Kunstnere der slumrer under Blomsterbladene i denne Sydens Have. „Digteren C. Hauch“ staar der paa en lille Sten i Skyggen mellem lidt Roser og Nelliker ved en skraa Sidegang. Vinca og Vedbend bølger som et lavt Krat fra Grav til Grav. „*Takkanen scultore*“ læser man over finske Vers paa den begavede unge finske Billedhuggers høje Sten. Frances Mackenzie, Thorvaldsens Trolovede, P. A. Munch, H. Jerichau, Konsul Bravo, Børge Janssen hviler her, mange, der døde paa Rejse i Rom: „Til Pyramiden hist Jeg komme kan i Fart“, synger Chr. Winther i et lidet inspireret Digt („I Rom“, 1854). Ellers er der flest Englændere, strax peger Vejvisere paa Træerne op til Shelleys Grav oppe i Baggrunden under en liggende simpel Sten foran Muren under Cypresser: „*Cor Cordium*“ staar der, og det er jo kun hans Hjerte, som er jordfæstet her. Paa den ydre, nedlagte Del er enkelte Grave bevaret: Digteren Keats' i Murhjørnet med Digt, Relief og Krans, skønt „hans Navn var skrevet i Vandet“, Severns og vor Landsmand Maleren Asmus Jacob Carstens' Reliefsten under en flerstammet Steneg († 1798). Ellers var denne Del fornylig græsgroet; nu har man gravet ud og fundet den gamle Vej til Ostia nedenunder, og der skal nok være Folkepark, dog med Bevarelse af de enkelte Grave.

Nyere Gravmæler.

Paa den nylig afholdte Udstilling („Vestjydernes Udstilling“) i Holstebro udstillede Billedhugger Thorvald Westergaard i Lemvig bl. a. de 2 Billedhuggerarbejder, som Hr. W. har været saa elskværdig at fremsende Fotografier af, og som gengives Side 21.

Redaktionen benytter Lejligheden til at gøre opmærksom paa, at man meget gerne modtager Billeder af gode Billedhuggerarbejder saavel som af smukke Gravstedsanlæg m. m. til Optagelse i »Vore Kirkegaarde“. Billederne bør være forsynet med en beskrivende Tekst, der baade giver Oplysning om Materialer, hvem der har udført det, paa hvilken Kirkegaard det er anbragt o. s. fr.